

הרב יהודה הערשקאוויטש

הרב יהודה הערשקאוויטש
ירושלים

סדר השבת חלום וסיום ספר אבודרהם מכתב יד

מבוא

הרב יהודה הערשקאוויטש

ירושלים

ספר אבודרהם – דפוסים וכתבי יד

הרב יהודה הערשקאוויטש

סימני כתבי היד והדפוסים שהשתמשו בהם בכתובת המאמר הם כדלהלן: כת"י א' = כת"י אוקספורד. כת"י ב' = כת"י הספריה הבריטית. כת"י ג' = כתב יד גסטור. כת"י ט' = כתב יד פזריץ. כת"י י' = כתב יד ירושלים. כת"י ל' = כתב יד לנינגרד. ד"ל = דפוס ליסבון. ד"ק = דפוס קושטא. ק"ש = קהלת שלמה.

חיי

ר' דוד¹ בן ר' יוסף ס"ט בן ר' דוד נ"ע בן² אבודרהם³ נולד בספרד בסביבות שנת ה' אלפים ס"ה⁴ (1305). יש אומרים שהשם אבודרהם פירושו, אב⁵ הדרכמן (שם מטבע הנקרא גם דרהם), או, אב המסים, ושם זה ניתן בשנת נ' (1290) לראש המשפחה ר' דוד אבודרהם

1 עדיין לא זכינו למאמר שיתאר כראוי חייו ופועלו של רבינו ר' דוד אבודרהם. מאמר זה אינו מקיף כלל, ולקטתי מהמקורות שעמדו לרשותי כפי מסת הפנאי.

2 בהקשר זה פירושו בנו של אחד המכונה בשם אבודרהם, א"נ פירושו, צאצא למשפחת אבודרהם.
3 כך מקובל לכתוב שמו. מיהו בתחילת ד"ל וכן הוא בכת"י ט' כתוב "אבירדהם". אבל גם בד"ל בשיר המדפיס שבסיום הספר כתוב: "אשר חיבר גדול דעה והשכל אבודרהם". ומצאנו עוד מקורות רבים עם האיות אבירדהם, ושניהם נכונים. ועיין במקור שהבאנו לקמן הערה 12 שם נמצא גם האיות "אבודרהם".

4 השערה זו מתבססת על כמה שיקולים, מיהו לידי הוכחה מוחלטת לא הגענו. מצד אחד, אפשר להוכיח מתוך ספר אבודרהם שמחברו היה תלמיד חכם מרשים עם ידע רחב ביותר, הרי שבשנת ק' (1340), שנת סיום כתיבת ספרו, לא היה צורב. וכן יש להוכיח שלא היה צעיר לימים ממה שכתב בהקדמתו: "ואין צעיר שבתלמידים של בית רבן אשר לא יעשה כזה לכתחלה", משמע שהוא עצמו לא היה צעיר כל כך. מאידך גם לא היה מבוגר מדי שהרי אביו היה אז עדיין בין החיים (שהרי לאחר שהזכיר אביו לא כתב "נ"ע", כמו שכתב על זקנו). בנוסף, רבינו שהיה בן טולידו על אף שהביא דברים רבים בשם הרא"ש ראש הרבנים של טולידו (אברהם חיים פריימן, הרא"ש, מוסד הרב קוק, תשמ"ו, עמוד ל"ב), לא הביא בספרו שום דבר ששמע בעצמו מפי הרא"ש אלא תמיד הוא כותב "וכתב הרא"ש", או "שמעתי בשם הרא"ש", הרי שהיה בחור צעיר כשהרא"ש נפטר בשנת פ"א. (על תאריך פטירתו של הרא"ש ראה שו"ת זכרון יהודה, מכון ירושלים, תשס"ה, עמוד 27). אם נניח שהיה כבן ט"ז כשמת הרא"ש, הרי שנולד בשנת ס"ה.

5 הקידומת אבו שימשה גם לאב ממש, או כתואר אב של איזו מעלה מסוימת, ראה M. Steinschneider, An Introduction to the Arabic Literature of the Jews, Jewish Quarterly Review (= J.Q.R.) N.S., IX, p. 229.

כשהתמנה מטעם המלך על הערכת המסים של היהודים.⁶ מיהו השערה זו אינה נכונה, והוא משום שיש בידינו תעודה משנת ל"א (1271) המזכירה בית כנסת שנבנה בטולדו על ידי המנוח ר' דוד בן ר' שלמה⁷ אבִידֶרְהֶם⁸. הרי שהשם אבודרהם קדם למנוי המלך. בשיר המדפיס שבסוף ד"ל כתב: "אשר חיבר גדול דעה והשכל, אבודרהם בכנוי אב למעלות". לפי זה "אבודרהם" פירושו "אב למעלות", מיהו לא ברור הקשר בין השם ובין הפירוש.⁹ וראיתי¹⁰ שהמטבעות דירהם ודינר משמשים כשמות אנשים בערבית, וכן מצאנו בגמרא תענית כ"א ע"ב: "מוטב יבא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה, ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס", ופירש שם בתוד"ה יבא מנה בן פרס, "גדול בן הדיוט". (ועיין עוד בבא מציעא פ"ג ע"ב: "חומץ בן יין"). היינו כמו שהמטבע יקר, כך האדם יקר. וא"כ אבודרהם אפשר שפירושו הוא, אבי המעלות היקרות, וצ"ע עדיין.

מי הם אבותיו של ר' דוד אבודרהם, אין אנו יודעים,¹¹ וכן על צאצאי רבינו לא נודע דבר.¹² ר' דוד עצמו גר בטוליטולא היא טולדו שבמחוז קסטיליה,¹³ ואולי אף נולד שמה כצאצא של משפחת אבודרהם מעיר זו, ולאחר מכן¹⁴ עבר לעיר אישביליא היא סביליה שבמחוז אנדלוסיה שם כתב ספרו.¹⁵ לא ידוע לנו שנת סילוק רבינו.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

- 6 ראה אוצר ישראל ערך אבודרהם.
- 7 יש לציין לר' שלמה בן ר' משה אבודרהם הנמצא חתום בשנת ס"ז (1307) במנחת קנאות (מוסד הרק קוק, תש"נ) פרק ק"כ. ואולם מבחינת השנים רחוק ביותר שר' שלמה זה הוא אביו של ר' דוד שבנה הבית כנסת.
- 8 ראה Cecil Roth, A Hebrew Elegy on the Martyrs of Toledo, 1391, J.Q.R., N.S. XXXIX, עמודים 132 ו-143.
- 9 באבודרהם דפוס ירושלים, תשי"ט, כתב ר' שמואל קרויזר: "שכן 'מודרהם' פירושו זקן ונשוא פנים". ברם, שאלתי דוברי ערבית, ולא ידעו לפירוש זה וגם לא מצאוהו במילונים.
- 10 Jewish Encyclopedia ערך Abudarham.
- 11 לא נתברר לנו אם סבו של רבינו היה גובה המסים או בונה הבית כנסת, או שהוא ר' דוד אחר לגמרי.
- 12 מיהו ראה סיני פג, חוברת ג'-ד' (סיון-תמוז תשל"ח), מאמרו של דר' יעקב ש' שפיגל, תשובת ר' יצחק די ליאון אל ר' יוסף אבודרהם. מכיון שאביו של ר' דוד נקרא בשם ר' יוסף, אולי מדובר פה בצאצא של ר' דוד או קרוב משפחתו. ר' יוסף זה מובא בשו"ת רלב"ח סימן קמ"ב ובשו"ת מהר"י בי רב סימן ל"א ונזכר שם ביחד עם אחיו ר' שמואל. על משפחה זו ראה סיפור דוד הראובני, ירושלים תשנ"ג, עמוד 38 ואילך, וכאן שם המשפחה הוא "אבודרהין".
- 13 בשו"ת רדב"ז חלק ד סימן ר"ח כתב, וז"ל: "וכבר ידעת כי מנהגנו בתפלות על סדר אבודרהם שהיה חכם גדול בטוליטולא וכל מנהגנו על סדר טוליטולה".
- 14 רק בדרך זו אפשר לפרש שחיבר בסביליה סידור כמנהג טולדו. למעשה מצאתי שבמקום אחד מעדיף רבינו מנהג סביליה על של טולדו, עיין מש"כ בהלכות ברכות שער ט' בהלכות מילה וז"ל: "ונוהגים להתפלל בבית אבי הבן ביום המילה. ובאישביליא נוהגין להוסיף לכבוד אבי הבן הודו לה' קראו בשמו כו' ובטליטלא אין משנים שום דבר מסדר היום, אלא אחר תפלה לדוד אומרים שיר המעלות אשרי כל ירא ה' בלבד. ולקמן בברכת נשואין אבאר כי הוא יותר טוב מנהג אישביליא".
- 15 בשיר שבסוף אבודרהם הנדפס בד"ל כתב: "וחברתיו אני באישביליא המפוארה".